

drs. M. Davidse

Directeur Personeel Nederland van Estel Hoogovens BV

mr. F. H. A. M. Kruse

plv. directeur-generaal voor de arbeidsvoorziening bij het ministerie van Sociale Zaken

mr. dr. G. J. Leibbrandt

directeur-generaal voor het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek bij het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

prof. dr. R. A. de Moor

hoogleraar Onderwijs sociologie aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg

drs. J. C. Oudshoorn

directeur bureau Verschoor en Oudshoorn, psychologisch adviseurs Den Haag en New York

ir. E. Puylaert

directeur van de Hogere Agrarische School te 's-Hertogenbosch

drs. F. P. J. M. Sweens

lid van de Raad van Bestuur van Van Doorne's Bedrijfswagenfabriek DAF BV te Eindhoven

dr. A. Wattèl

voorzitter van het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit te Utrecht

Onderwijs en arbeidsmarkt

Weergave van een gesprek

Op uitnodiging van de redactie zijn op 29 januari j.l. een aantal personen bijeen geweest voor een gesprek over een aantal vragen rond het thema 'Onderwijs/Arbeidsmarkt'.

Aan dit gesprek, dat onder leiding stond van het redactielid mr. dr. A. Postma, namen deel: drs. M. Davidse, mr. F. H. A. M. Kruse, dr. mr. G. J. Leibbrandt, dr. R. A. de Moor, drs. J. C. Oudshoorn, ir. E. Puylaert, drs. F. P. J. M. Sweens en dr. A. Wattèl.

Een weergave van dit gesprek volgt hieronder.

POSTMA: Een van de vraagstukken die ons de komende jaren voor grote problemen kunnen plaatsen is de wederzijdse afstemming van het onderwijs op de arbeidsmarkt. Een eerste vraag die ik u in dit verband wil voorleggen is wat centraal dient te staan: de vrije onderwijskeuze of de te verwachten ontwikkeling van de arbeidsmarkt.

I. Vrije onderwijskeuze

LEIBBRANDT: Ik acht deze tegenstelling te absoluut. Vrije onderwijskeuze is in Nederland uiteraard een hoog goed, want onderwijs dient niet alleen tot voorbereiding op een arbeidsplaats. Onderwijs is er ook voor de algemene ontplooiing; voor de overdracht van kennis en cultuur.

Ik zeg niet dat er geen relatie met de arbeidsmarkt moet zijn maar het gaat mij te ver wanneer gesteld zou worden dat de keuze en de inrichting van het onderwijs uitsluitend afhankelijk gesteld moet worden van de perspectieven op de arbeidsmarkt.

Wij zullen wel moeten proberen bij de inrichting van het onderwijs nog meer rekening te houden met de eisen van de arbeidsmarkt. Daarbij kan het nuttig zijn de arbeidsmarkt op te delen in een aantal sectoren. Wanneer wij dan constateren dat in bepaalde sectoren tekorten waarneembaar zijn, bijvoorbeeld aan HEAO's (Hoger Economisch Administratief Onderwijs), boekhouders, in bepaalde gebieden een tekort aan verplegers, werktuigbouwkundige HTS's, een tekort aan mensen in de informatica, dan kan ik mij voorstellen dat je probeert invloed uit te oefenen op de keuze, bijvoorbeeld door het beschikbaar stellen van meer faciliteiten voor deze opleidingen. Je moet daarentegen voorzichtig zijn met het nemen van negatieve stappen in dit verband. Want dan ga je de vrije onderwijskeuze blokkeren. De arbeidsmarkt is bovendien erg moeilijk voorspelbaar. Toch is er discussie gaande over de vraag of in de medische sector geen beperkingen aangebracht moeten worden, gelet op de grote aantallen afgestudeerden die wij kunnen verwachten, en de snel toenemende werkloosheid van deze zeer gespecialiseerde groep beroepsbeoefenaren. Er komen teveel specialisten en huisartsen.

KRUSE: Ik denk dat die vrijheid van onderwijskeuze een heel betrekkelijke zaak is. Mensen kiezen niet vrij, omdat zij niet iets anders kunnen kiezen dan feitelijk wordt aangeboden. Bovendien kiezen zij sterk onder invloed van hun milieu. In mijn opvatting is bovendien de tegenstelling tussen persoonlijke ontplooiing enerzijds en de mogelijkheden op de arbeidsmarkt anderzijds een onzuivere. De vraag

naar de ontplooiingsruimte is vóór alles een vraag naar het je nuttig kunnen maken in de maatschappij. En daarin komt niet alleen de arbeidsmarkt aan de orde. Ik ben het met Leibbrandt eens dat je erg voorzichtig moet zijn om negatieve maatregelen te nemen, maar zijn voorbeeld van de medische sector vind ik in dit verband ongelukkig, omdat nu juist daar via een closed-shop systeem reeds jarenlang de arbeidsmarkt in feite is gereguleerd.

OUDSHOORN: De twijfels die je kan hebben of een 11- of 12-jarige wel in vrijheid over zijn onderwijs kan beslissen nemen niet weg dat in algemene zin onderwijsvrijheid een groot goed is. Hiermee verband houdt het feit dat in ons Nederlands onderwijssysteem allerlei sluipwegen aanwezig zijn, waar ik erg gelukkig mee ben. Maak je systeem vooral niet te volmaakt en laat sluipwegen bestaan zodat opleidingsmogelijkheden, ook al sluiten die niet zo goed aan, toch nooit voor iemand geheel afgesloten worden. Dat lijkt mij ook een wezenlijk element van de onderwijsvrijheid.

PUYLAERT: Ik heb enige ervaring met voortgezet agrarisch onderwijs en het is verbazingwekkend op welke gronden men een bepaalde opleiding kiest. Er zit veelal achter een bepaalde keuze nauwelijks enige motivering. Het brengt mij tot een aantal twijfels of de vraag die wij hier nu bespreken over de vrijheid van onderwijs nu wel zo principieel is. Ik ervaar de motivering om als je gekozen hebt, die opleiding ook werkelijk metterdaad en naar beste kunnen te volgen, als een veel groter probleem. Dat brengt mij ertoe de vrijheid van onderwijskeuze te relativiseren en vooral door middel van voorlichting te proberen de afstemming op de arbeidsmarkt beter te doen verlopen dan thans.

WATTËL: Die voorlichting moet wel naar twee kanten georganiseerd worden:

naar de onderwijznemer en de onderwijsgever. Een tweede element waarop ik wil wijzen is dat het huidige stelsel toch ervan uitgaat dat je voor je 20ste, 25ste jaar je opleiding krijgt. Ik denk dat wij naar een samenleving toegroeien met deeltijdse vormen van arbeid en van onderwijs, waarbij men zijn rechten niet verspeelt wanneer men bijvoorbeeld op zijn 18de niet geheel of niet gaat studeren maar gaat werken. Men zou dan in een latere fase opnieuw onderwijs moeten kunnen gaan genieten.

LEIBBRANDT: Wat die keuzevrijheid betreft: ik denk toch dat er een verschil is tussen het opleggen van beperkingen en een vrijheid die beperkt wordt door leeftijd, invloed van sociaal milieu etc. Het individu dat de keuze doet zal beide beperkingen toch verschillend ervaren.

DAVIDSE: Wat mij vooral in de vraagstelling van vanavond bezighoudt is de vraag welke werkgelegenheidsstructuur wij de komende jaren mogen verwachten. Kunnen we vanuit deze verwachting niet tot een wat betere afstemming met het onderwijs komen dan de afgelopen jaren het geval was. Uiteraard moeten wij niet de vrije onderwijskeuze aantasten; ik vind wel dat wij veel betere voorlichting kunnen geven over de beroepen die van belang blijven en de opleiding die daarvoor vereist is. Bovendien vraag ik me af of het niet noodzakelijk is dat hier en daar door de overheid een aantal barrières worden gelegd.

SWEENS: Wij leiden mensen op om hen in de gelegenheid te stellen zich te ontplooien. De idee hierachter is dat als de mens nu maar mondig is, dat hij zich dan wel zal ontplooien. Alsof het allereerst kennen van een vak niet veel meer bijdraagt tot het je ontplooien dan het feit dat je over allerhande zaken kan meepraten. Mijn bezwaar is dat wij vrijheid van onderwijs vertaald hebben in vrijheid en daarmee vaagheid van de inhoud ervan,

waardoor de aansluiting op de arbeidsmarkt nu fout loopt. Wat dreigt is dat met een overvloed aan onderwijs ze 'nog geen hamer kunnen vasthouden'. Afgezien misschien van de voorzittershamer. Dat is mijn grote probleem in de relatie onderwijs/arbeidsmarkt.

DE MOOR: Als wij spreken over de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt, dan moeten wij ons ervan bewust zijn dat wij dat doen tegen de achtergrond van de verwachting dat in de komende jaren veel mensen genoeg zullen moeten nemen met een arbeidsplaats die minder kwalificaties vraagt dan zij door hun opleiding hebben verworven. Ik neem als voorbeeld de afgestudeerden van het hoger onderwijs. Een zeer groot deel van hen zal geen werkkring kunnen vinden die, wat inhoud en niveau betreft, zal beantwoorden aan de verwachtingen die zij op grond van hun opleiding koesteren. Voornamelijk demografische factoren zijn er de oorzaak van dat, vanuit het gezichtspunt van de arbeidsmarkt, er een overschot aan afgestudeerden zal ontstaan.

Toen in de jaren zestig de economische groei zeer groot was, bereikte de omvangrijke geboortengeneratie het voortgezet onderwijs. Daardoor ontstond een grote vraag naar leerkrachten die ook kon worden betaald. Bovendien nam door de toegenomen welvaart de deelneming aan het onderwijs na de leerplichtige leeftijd aanmerkelijk toe. In diezelfde jaren kon, door de toenemende welvaart, het overheidsapparaat sterk worden uitgebreid. Toen de vraag naar hoger opgeleiden sterk begon toe te nemen kon daaraan aanvaankelijk niet worden voldaan, omdat het bestand nog betrekkelijk klein was. Bovendien is de gemiddelde opleidingstijd met name van universitair gevormden lang. Nu komen we in een situatie die in alle opzichten het tegendeel van de jaren zestig is: een geringe of geen economische groei, een vrij groot bestand aan hoger opgelei-

den, vele studenten in de instellingen van hoger onderwijs en, door een betrekkelijk overwicht van jonge mensen in het bestand van hoger opgeleiden, betrekkelijk weinig vrijkomende arbeidsplaatsen.

Het probleem in de relatie onderwijs/arbeidsmarkt lijkt mij dus niet te liggen in de vraag hoe wij kunnen bereiken dat de kwalificaties die in het onderwijs worden verworven precies aansluiten bij de kwalificaties die op de arbeidsmarkt worden gevraagd. Veeleer is het probleem hoe wij de mensen duidelijk kunnen maken dat het vrij volgen van onderwijs één zaak is, het vervullen van een werkkring een geheel andere zaak. Niet langer kan worden geëist dat de werkkring in overeenstemming is met de opleiding.

II. Arbeidsmarkt

a. *Arbeidsmarkt te sturen?*

POSTMA: Misschien is het goed het probleem dat ons vanavond bezig houdt allereerst te benaderen van de kant van de arbeidsmarkt. De arbeidsmarkt kan zich op twee manieren ontwikkelen. Enerzijds een ontwikkeling van: we zien wel wat er komt; anderzijds een ontwikkeling waarbij je heel nadrukkelijk poogt de ontwikkelingen te beïnvloeden, wellicht te sturen. Bijvoorbeeld: dié en dié ontwikkelingen op de arbeidsmarkt willen we niet (bijv. een bepaalde ontwikkeling van de techniek), en gaan we afremmen of voorkomen, dié willen we wel en gaan we bevorderen en stimuleren. Ervaart u beide mogelijkheden als reëel en hoe valt bij u de keuze uit?

DAVIDSE: In principe ja, maar de keuzemogelijkheid is in het algemeen slechts beperkt en soms eigenlijk niet aanwezig. En dan gaat het inderdaad niet om de techniek te volgen of sociale verlangens te volgen. Wij zien nu in de staalindustrie dat Japan een voorsprong heeft weten te bewerkstelligen omdat zij beter dan wij de

technologische ontwikkelingen hebben gevolgd. Wij hebben eenvoudig geen keus dan te proberen Japan alsnog in te halen.

SWEENS: Maar dat gaat nou net een stap te ver, want dat zou betekenen dat wij blindelings iedere technologische vernieuwing zouden moeten accepteren. Die situatie hebben wij in ons land niet; er is geen volledige vrije keuzemogelijkheid ten aanzien van het al of niet installeren van nieuwe technologieën. Ik denk dat ons probleem vooral is na te gaan hoe wij op de sociale consequenties van de invoering van nieuwe technologieën kunnen anticiperen. Maar, dat moet mij ook van het hart, er wordt in dit land in het algemeen te negatief over technologie gedacht.

WATTËL: Ja, er is een irrealistische nostalgie naar het dorp dat nooit bestaan heeft.

KRUSE: Dat alles neemt niet weg dat in ons systeem in Nederland de komende jaren vermoedelijk een tekort van 1 miljoen arbeidsplaatsen zal zijn; in Europees verband denken wij aan 15 à 20 miljoen tekort aan arbeidsplaatsen. In de Oostbloklanden is een systeem waarin er in ieder geval niet zo'n tekort aan arbeidsplaatsen is; ik weet wel dat men daar werkloosheid voor een belangrijk deel camoufleert door lagere produktiviteitscijfers, maar ik constateer wel, dat de mensen daar in ieder geval een duidelijk aanwijsbare rol in de samenleving hebben, die hen hier dikwijls wordt onthouden. Dit probleem, het groeiend aantal mensen waarvoor geen baan is, en die zich daarom maatschappelijk uitgerangeerd voelen, dit probleem hebben wij binnen ons systeem niet onder de knie. Met dit probleem zou enige beïnvloeding van de arbeidsmarkt toch zeer goed overwogen kunnen worden. Dat mag je dan niet afdoen met redeneringen als: dan gaan wij terug naar de middeleeuwen. In andere systemen in de middeleeuwen is werkloosheid voorkomen

door de mensen prachtige kathedralen te laten bouwen; ergens anders werd een piramide gebouwd.

SWEENS: In ons systeem vandaag hebben we toch zeer veel mensen in de welzijnspiramide aan het werk geholpen.

KRUSE: Maar zij waren in ieder geval ingeschakeld in het maatschappelijk gebeuren en ik voorzie dat we dit voor de 1 miljoen in ons land en 20 miljoen in Europa de komende jaren niet oplossen met een systeem waarin de vrijheid van aanbod en vraag blijft bestaan.

POSTMA: Dus u zegt dat het resultaat van het functioneren van de arbeidsmarkt op dit moment leidt tot gevolgen die u onaanvaardbaar vindt omdat die tegen uw normen indruisen. U bent dan geneigd na te gaan hoe uw normen opgelegd kunnen worden aan de werking van de arbeidsmarkt.

DE MOOR: Natuurlijk wordt de arbeidsmarkt gestuurd. Het gaat om de mate van sturing en de vraag wie dat doet. Gelet op onze economie kan je hooguit wat bijsturen, je kan de zaak niet geheel naar je hand zetten. Ik vind wel dat wij ons daarbij de zwakheden in een politiek systeem als het onze moeten realiseren. De overheid reageert vrijwel altijd te laat; als zij reageert doet ze dat met vrijwel uitsluitend de korte-termijn consequenties voor ogen, en ze reageert heel dikwijls niet coherent, waardoor de ene maatregel de andere dreigt te neutraliseren. Velen vragen zich zelfs af of de overheid vaak de problemen niet verergert. Dit zijn zwakheden in het politieke stelsel waar wij rekening mee moeten houden. De overheid kan hooguit op een aantal geselecteerde punten bijsturen, en de keuze van die punten zal mede beïnvloed moeten worden door de omstandigheid dat daar de zwakheden van het politieke systeem

het minst tot uiting kunnen komen. Mijn conclusie is dat wanneer de overheid probeert de arbeidsmarkt te veel te sturen, zij de kans loopt meer kwaad aan te richten dan goed.

LEIBBRANDT: Maar zou een beïnvloeding van de arbeidsmarkt naar die sectoren waar nu toch een groot tekort ontstaat niet te overwegen zijn. Ik denk bijvoorbeeld aan het terrein van de volkshuisvesting en de stadsvernieuwing.

SWEENS: Maar willen we nu werkelijk nog meer gaan ordenen? Ik geloof er niets van dat dat ons dichter bij de oplossing van het probleem brengt. Ik vrees dat de bureaucratisering onverminderd voort zal gaan. Ik werk in een betrekkelijk overzichtelijke onderneming van 9500 man, en ik ervaar dat in zo'n organisatie het kwaad bureaucratisering al om de hoek komt kijken. Wat willen we dan? Met een overheid die in staat zou zijn meer dan wat bijsturend op de arbeidsmarkt actief te zijn? En wat de Oostbloklanden betreft: als u ziet hoe inefficiënt daar gewerkt wordt, hoeveel verspilling daar aan de orde is, dan weet ik het nog niet zo of ik vind dat wij niet de kant op moeten om inefficiency in ons systeem in te bouwen; de enige weg die ik zie is de eventueel nadelige gevolgen van nieuwe technologieën in de sociale sfeer op te vangen. Ik wil hier nog wijzen op het kwalitatieve probleem: er is naast werkloosheid in bepaalde sectoren wel degelijk nog vraag naar arbeid. Ik denk dat hier de arbeidsomstandigheden om de hoek kijken. Als wij zien wat op dit terrein de laatste jaren in het Nederlandse bedrijfsleven is verricht dan is dat ongelooflijk veel. En toch rust er op industriële arbeid een blaam. En waarom?

POSTMA: In het begin van de discussie over dit punt bleek dat er veel bezwaren waren om te overwegen een aantal nor-

men in te voegen op de werking van de arbeidsmarkt, maar gaandeweg de discussie merk ik dat daar in feite steeds meer behoefte aan komt.

OUDSHOORN: Ik geloof in ieder geval dat die technologische ontwikkeling doorgaat. Ik vrees dat we geen andere mogelijkheid hebben dan de meest ontwikkelde technologieën te volgen. Maar mijn vraag is: waarom zouden wij daar tegen zijn? Waarom zouden wij de technologische ontwikkeling beperken? Het is, denk ik, het enige dat ons honderden jaren heeft frisgehouden. Ik denk ook niet dat wij de techniek kunnen beschuldigen van het verloren laten gaan van arbeidsplaatsen. Ik denk eerder dat de techniek juist zeer veel arbeid heeft mogelijk gemaakt.

b. Stages

POSTMA: Kunnen wij de spanning tussen onderwijs en arbeidsmarkt niet enigermate terugbrengen door veel meer dan thans stages tijdens de studie in voeren?

DE MOOR: Als het gaat om grote hoeveelheden mensen, dan denk ik dat wij met dit middel weinig opschieten. Wel is het duidelijk dat wat binnen scholen geleerd wordt dikwijls zeer ver van de praktijk afstaat. Ik denk dat algemeen gesproken een betere weg is de leermogelijkheden op de arbeidsplaats te vergroten en de bestaande veel beter dan thans te benutten. Ook de onderlinge uitwisseling van mensen van scholen naar bedrijven en andersom is enorm belangrijk.

PUYLAERT: Mijn ervaring is ook dat onderwijsmensen op universitair en hoger beroepsniveau dikwijls te weinig bekend zijn met het bedrijfsleven. Ik geef zelf de voorkeur aan leerkrachten vanuit het be-

drijfsleven en ben dan bereid om desnoods op het pedagogische vlak wat te moeten inleveren. De wijze waarop deze mensen onderwijs geven is dikwijls heel anders dan onderwijskrachten die geen praktijkervaring hebben. Wat de beroepskeuze betreft: ik zie dikwijls in de kring waarin in verkeer dat HAVO-leerlingen die van plantjes houden, konijnen fokken of een pony houden, een opleiding kiezen die het dichtst bij die hobby ligt. En dan kiest men de Hogere Landbouwschool. Dan komen ze bij ons en dan merken ze dat het een hele andere studie is dan zij verwacht hadden. Wij raden ze dan aan vakantiewerk op een boerderij te doen. Dan ziet men echt wat het is. Ik denk dus dat stages al belangrijk zijn voordat men tot de keuze van een bepaald voortgezet onderwijs komt.

LEIBBRANDT: Stages zijn natuurlijk erg belangrijk om de spanning tussen onderwijs en arbeidsmarkt enigszins te verlichten. Je stuit wel op problemen als je dit op grote schaal wilt toepassen. Het probleem is voldoende stageplaatsen te vinden.

c. Verbeteren arbeidsomstandigheden

KRUSE: Ik denk ook dat wij oog moeten hebben voor de noodzaak de kwaliteit van de arbeid aan te passen aan de ontwikkelingen in het onderwijs. Met De Sitter¹ ben ik van mening dat wij mensen op een arbeidsplaats veel meer zelfstandige regelruimte moeten geven. Ik weet dat het een heel moeilijk probleem is, maar het kan een belangrijke bijdrage zijn van de kant van het bedrijfsleven om de arbeid ook volop menswaardig te doen zijn door hen eigen regelruimte, eigen kwaliteitsbewaking, eigen keuze van instrumenten, eigen toetsing te geven. Ik

¹ Prof. dr. L. U. de Sitter is hoogleraar aan de T.H. te Eindhoven en heeft veel studie en onderzoek gedaan naar het anders organiseren van het werk om de betrokkenheid van werknemers bij hun arbeid te vergroten.

denk dat dit een minstens zo belangrijke aanpassing is in de spanning tussen onderwijs en arbeidsmarkt dan de vele punten die al omtrent het onderwijs hier zijn genoemd.

SWEENS: Het verhaal van De Sitter is treffend. Toch is mijn indruk dat het tekort doet aan de realiteit. Wat mij altijd opvalt is dat als je praat met de mensen waarover De Sitter het heeft, deze mensen veel meer begrip hebben voor de gegroeide functieverdeling in een bedrijf dan je op grond van de onderzoeken van De Sitter zou mogen verwachten. Wij hebben bovendien zeer veel gedaan aan het meer inhoud geven van het werk op de arbeidsplaats. En mijn vraag blijft dan ook: waarom is de bereidheid om in de industrie te werken zo zeer afgenomen? Wat zeggen nou de deskundigen hier om de tafel hierover?

PUYLAERT: Dat is inderdaad de centrale vraag. Wij hebben een hogere school voor levensmiddelentechnologie, waarin mensen worden opgeleid om leiding te geven in de levensmiddelenindustrie. En dan merk ik ook bij de voorlichting van dit type onderwijs dat 17/18-jarigen daar toch niet bij staan te trappelen. Men denkt dan aan de industrie, werken met gastarbeiders, winst maken, het milieu vervuilen etc. In de sfeer van de land- en tuinbouw kregen wij te maken met een groeiend aantal leerlingen, maar die voor de levensmiddelenindustrie bleef constant, terwijl daar nu juist de werkgelegenheid zat.

SWEENS: Van Doorn heeft daar ooit van gezegd dat dit proces te vergelijken is met de vroegere landarbeider die wegliep van de mesthoop. Wat je ook aan de industrie doet, in vergelijking met de witte boordensector is het minder comfortabel, minder vrij, altijd vuiler, altijd meer lawaai, en dus zou je eigenlijk naar een tweesporig

arbeidsvoorwaardenbeleid moeten. Daarbij moet je nu eens vergeten dat iemand die MAVO heeft en bij je op kantoor komt werken, hetzelfde zou moeten verdienen als een vakman in de fabriek. Ik denk dat dit misschien nog wel als een grotere grief wordt ervaren dan dat men een hekel zou hebben aan het werk dat men in de fabriek zou moeten doen.

DAVIDSE: Toch constateer ik een zekere kentering in het geheel. Op onze bedrijfs-school zie ik dat we steeds meer MAVO-leerlingen krijgen. Ik denk dat wij als bedrijfsleven er ook niet of onvoldoende in zijn geslaagd duidelijk te maken dat er in de uitvoerende arbeid de laatste jaren heel wat is veranderd. Het beeld dat men heeft van die arbeid klopt dan ook niet meer.

OUDSHOORN: Ik denk dat de micro-electronica enorm belangrijk kan zijn bij het verbeteren van arbeidsomstandigheden, omdat we daarmee de decentralisatie van beslissingen veel beter kunnen organiseren. In Japan zien we dat de kwaliteitscontrole weer teruggedbracht is naar de arbeidsplaats. Door de micro-electronica kun je op kleinschaliger niveau de kwaliteitscontrole betaalbaar organiseren. Dat was vroeger niet mogelijk. We kunnen veel meer de relevante informatie op de arbeidsplaats brengen dan vroeger.

d. *Passende arbeid*

POSTMA: In welke mate kan een verruiming van het begrip passende arbeid de spanning tussen onderwijs en arbeidsmarkt verlichten?

KRUSE: Ik moet u eerlijk zeggen weinig tot niets te verwachten van een verruiming van het begrip passende arbeid. Ik zou de werkgevers in dit verband weleens de volgende vraag willen voorleggen: Hoe selecteert u. Mijn indruk is dat de gemo-

tiveerdheid van de potentiële werknemer doorslaggevend is.

SWEENS: Wij hebben een bedrijf vlak over de grens met België. Wij selecteren in België, dat een vergelijkbaar werkloosheidspercentage heeft als de regio Eindhoven, 1 op de 10 sollicitanten. In Eindhoven selecteren wij 1 op 4 met een leeftijdsgrens van 45. De fabeltjes, dat wij zo streng selecteren, zijn gewoon niet waar.

KRUSE: Maar ontkent u dat uw eerste selectiepunt de motivatie van de sollicitant is? Heeft de betrokkene er zin in om bij mij te komen werken? En zijn dit geen belangrijker criteria dan de opleiding die de betrokkene heeft genoten? Vandaar mijn twijfel over de effecten van een verruiming van passende arbeid.

SWEENS: Natuurlijk speelt de motivatie een belangrijke rol, maar wij volstaan niet met oppervlakkige benaderingen. Wij laten de man kennismaken met de chef van de afdeling, kennismaken met collega's, met de arbeidsplaats etc. Het neemt allemaal niet weg dat in mijn opvatting het begrip passende arbeid werkelijk van de dolle is. Wij hebben een experiment gedaan met jeugdwerklozen. Alle kaartenbakken van het Gewestelijk Arbeidsbureau zijn hierop nageslagen: wij kregen er 110. Uiteindelijk hebben we er 9 overgehouden. Zeer velen wilden niet, een aantal anderen kwamen eenvoudig niet, en als je dan vraagt wat er met hen gebeurd is, dan is het antwoord van het arbeidsbureau: We zijn nog met de heren in gesprek. In mijn bedrijf hebben we een twee-ploegendienst. Dat kon tot voor kort afgewezen worden omdat ploegendienst onacceptabel is. En of het dan vier-, drie- of twee-ploegenstelsel is, dat maakt kennelijk niets uit. Ik vind dit werkelijk onverantwoord. Het moet toch mogelijk zijn om 5 avonden in de veertien dagen van 4 uur 's middags tot 12 uur 's avonds te werken. Zeker als het alter-

natief is dat er anders geen werk is! Ik begrijp best dat niet iedereen in ploegendienst kan, maar het te verbieden als regel is werkelijk belachelijk.

DAVIDSE: Als er een man bij ons komt, die zegt dat hij alleen komt omdat anders zijn uitkering gevaar loopt, dan gaan wij niet met hem door.

e. *Deeltijdarbeid*

POSTMA: Wanneer wij het onderwijs geheel vrij zullen laten verlopen, dan is te verwachten dat er een vrij aanzienlijke werkloosheid ontstaat. Is het mogelijk om deze werkloosheid wat te verzachten door op grote schaal deeltijdarbeid in te voeren?

WATTËL: Ik denk dat het erg belangrijk is dit van twee kanten te doen. Zowel het onderwijsbestel als het arbeidsbestel zullen meer gelegenheid moeten geven voor deeltijdse combinaties.

SWEENS: Bij ons is allereerst onderzocht in hoeverre niet band-, lijn- of straatgebonden arbeid in deeltijdbanen verknipt kon worden. Daarnaast hebben wij in dit verband ook een experiment gedaan op de produktievloer, dus bij de wèl lijn- en straatgebonden arbeid. Op de eerste advertentie voor deeltijdfuncties in de produktie kregen wij 56 sollicitanten, waarvan wij er 14 hebben aangenomen, maar slechts 2 daarvan waren werkelijk deeltijdarbeiders. En deze twee zochten deeltijdse arbeid niet om daarnaast te studeren maar vanwege hele praktische overwegingen vanuit de huishoudelijke sfeer. Dit wil niet zeggen dat wij stoppen met deze benadering, maar wij achten het wel in eerste instantie mislukt. Ik heb grote aarzeling om aan te nemen dat de behoefte aan deeltijdbanen, met name bij kostwinners, zo groot zou zijn. Voor gehuwde vrouwen ligt dat ongetwijfeld anders, ook

al overweegt daarbij het extra inkomensmotief en niet de emancipatie.

LEIBBRANDT: Het is jammer dat in dit gezelschap geen vrouw aanwezig is om ons kenbaar te maken hoe zij de ontwikkeling met betrekking tot deeltijdse arbeid ervaart. Want het is duidelijk dat wij op dit punt de komende jaren voor grote en belangrijke ontwikkelingen staan. Ik constateer in ieder geval in de overheids sfeer een toenemende behoefte aan deeltijdse banen bij jonge academici, bijvoorbeeld omdat hun vrouw ook een halve baan heeft. Ik constateer ook dat bij de rijksoverheid hiertegen nog veel weerstanden bestaan, met name voor de hogere functies. Ik denk dat wij meer oog moeten hebben voor de toch groeiende behoefte aan deeltijdse banen.

DE MOOR: Maar doen wij er niet beter aan onze aandacht meer te concentreren op de groei van het aantal arbeidsplaatsen dan er voornamelijk over te praten hoe wij de arbeidsplaatsen beter kunnen verdelen?

SWEENS: Natuurlijk moeten wij een gezond bedrijfsleven hebben. Daar kan nog wel het een en ander aan verbeterd worden, dat is duidelijk. Maar waar het om gaat is dat er een groeiende druk op deeltijdarbeid is waar wij aan tegemoet kunnen komen. Ik acht dit in ieder geval een veel betere zaak dan te praten over arbeidstijdverkorting, want dat zie ik niet gerealiseerd zonder een verhoging van de arbeidskosten per man, hetgeen nu juist de positie van het bedrijfsleven verder zal aantasten. Economisch gezien zijn deeltijdbanen niet duurder, volgens de berekeningen die ik in mijn bedrijf heb laten uitvoeren. Er zitten uiteraard kostenverhogende aspecten aan, maar er zitten ook kostenverlagende elementen in, die produktiviteitsbevorderend werken, zoals minder absentisme, etc.

WATTËL: Ik denk dat wij ook de individuele werkweek moeten loskoppelen van de produktieweek. Er is dan ruimte voor kostenverlaging in die zin dat werknemers die 5 dagen in de week werken, dat wel zó doen dat het produktieapparaat bijvoorbeeld 6 dagen in de week volledig bezet is. Dat geldt niet alleen voor ondernemingen maar bijvoorbeeld ook voor onze onderwijsinstellingen. Wanneer 20 % meer deeltijdarbeid zou betekenen dat je ook 20 % meer outillage en machinerieën zou moeten hebben, dan spannen we natuurlijk wel het paard achter de wagen. Ik vrees dat dat op dit moment aan het gebeuren is. Wij zullen de gegeven capaciteiten beter moeten benutten en dan is er op dit terrein een hoop mogelijk.

SWEENS: Ik denk ook dat dit in de industrie meer dan thans te organiseren is. Maar het probleem ligt veel meer in de sociale weerstanden die een dergelijk systeem zal oproepen.

DAVIDSE: Bovendien los je met deeltijdarbeid natuurlijk niet de kwalitatieve discrepantie op de arbeidsmarkt op.

III. Onderwijs

a. *Behoeftte aan afgestudeerden te plannen?*

POSTMA: Aan de onderwijskant van het probleem van vanavond komt allereerst de vraag op, of de behoefte aan afgestudeerden in de toekomst met voldoende zekerheid te plannen is.

DE MOOR: Wij horen voortdurend het argument dat we de behoefte aan afgestudeerden in de toekomst niet kunnen voorzien. Maar wij doen natuurlijk niet de voorspelling dat we in 1990 zoveel chemici kunnen gebruiken. Een prognose houdt in dat, gegeven een aantal omstandigheden, wij, voorzover nu te overzien is, een bepaalde ontwikkeling mogen ver-

wachten. Elk jaar opnieuw zou je moeten nagaan of de omstandigheden zodanig zijn gewijzigd dat je je prognose moet bijstellen. Ik denk dat planning en prognoses op deze wijze opgevat ons wel degelijk behulpzaam kunnen zijn bij de vraag naar de te verwachten ontwikkelingen. De jaren zestig hebben zich gekenmerkt door een grote economische groei en een betrekkelijk gering aantal hoger opgeleiden. Wat wij voorzien is dat het aantal hoger geschoolden zo zeer toeneemt dat zelfs indien je met een grote onzekerheidsmarge rekening houdt je toch, omdat het om zulke evidente ontwikkelingen gaat, in je beleid daarmee rekening kunt houden. Wanneer wij de sectoren bezien en bijvoorbeeld de medici onder de loep nemen, dan is het duidelijk dat daar een groot overschot zal ontstaan. Demografische ontwikkelingen leiden ook tot conclusies met betrekking tot de vraag naar het beschikbare aantal arbeidsplaatsen voor leraren, onderwijzers etc. Dat zijn heel goed voorspelbare ontwikkelingen.

DAVIDSE: Ik denk dat je die planning niet kunt maken zonder je een voorstelling te maken van de werkgelegenheidsstructuur die wij mogen verwachten. Ik denk in dit verband met name aan de vraag hoe de informatica zich zal ontwikkelen. Mijn indruk is dat de invloed daarvan op de werkgelegenheidsstructuur erg groot zal zijn.

KRUSE: Onze ervaring is dat een planning van arbeidsplaatsen voor studenten of scholieren die een studie aangaan die langer duurt dan vier jaar, zinloos is. Het is naar mijn ervaring een volstrekte illusie dat het bedrijfsleven in staat zou zijn redelijk harde cijfers te geven omtrent de behoefte die zij krijgen aan werknemers, zowel naar hoeveelheid als naar niveau en aard van scholing. Mijn reactie is dan: of je plant helemaal niet, of je probeert de looptijd van vooral de be-

beroepsgerichte opleidingen te verkorten.

LEIBBRANDT: Ik denk, dat zoals ik eerder opmerkte, een differentiatie in de arbeidsmarkt naar sectoren van belang is. Met name wanneer zich in zo'n sector tekorten voordoen, kunnen er, neen, moeten er in het onderwijs de nodige voorzieningen getroffen worden.

SWEENS: Als je kijkt naar een individuele onderneming dan is een planning van vier, vijf jaar al heel wat. Een andere zaak is dat een overheid bijvoorbeeld een krachtig beleid kan voeren bijv. naar aanleiding van de aanbevelingen in het rapport 'De plaats van de Nederlandse industrie' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Dan zou het bedrijfsleven weten welke sectoren er in globale zin ondersteund zullen gaan worden. Dan kan je daarmee in je onderwijsplanning rekening houden.

KRUSE: Ik denk toch dat je ook in die gevallen niet verder kan gaan dan een minimumplanning te doen in die zin dat je in je onderwijsbeleid er naartoe kan werken dat er een zeker minimum aanbod in een bepaalde beroepsgroep is. Maar plannen blijft een erg moeilijk punt. Ik herinner aan wat we enige jaren hebben gehad met betrekking tot de planning van het aantal biochemici dat wij zouden nodig hebben. Nog geen jaar na het vaststellen van deze planning zakte de hele markt voor biochemici in. De industrieën die destijds deze planning poogden op te zetten zijn er niet in geslaagd.

LEIBBRANDT: Ik denk dat wij in ieder geval kunnen concluderen dat die onvoorspelbaarheid van de arbeidsmarkt moet inhouden dat je je onderwijs zo inricht dat men na de schoolperiode niet op één bepaald beroep is gefixeerd maar de instelling heeft en de mogelijkheden verkrijgt zonodig te switchen.

b. *Verdringing door hoger opgeleiden*

POSTMA: Is in dit verband ook niet de vraag van belang of in de toekomst die- denen die een HBO-opleiding hebben ge- had, verdrongen zullen worden door aca- demici?

LEIBBRANDT: Het is niet zo dat meer academici per definitie leidt tot een ver- dringing van HBO'ers. Ik moet wel zeggen dat wij bij ons op het ministerie nu aca- demici aannemen op functies die eigenlijk niet voor academici bestemd zijn. Maar de betrokkenen aanvaarden dat omdat zij liever wat lager geschoold werk hebben dan helemaal geen werk.

DE MOOR: Wat wij hier zien gebeuren is dat de baan die vroeger door een HBS'er bezet werd nu bezet wordt door een academicus. Ik vind het element van verdringing hier niet overheersen. Het verschijnsel kan veel beter als volgt wor- den beschreven: de mensen studeren langer om een baan te vervullen die ze ook met minder opleiding hadden kunnen vervullen. Als de overheid iedereen toe- staat lang te studeren, dan neemt de stu- dietijd wel toe, maar niet de kwalificaties die nodig zijn.

Allen, van hoog tot laag, krijgen een langere opleiding dan een generatie vóór hen. Functies in Engeland worden bezet door academici met een driejarige oplei- ding; dezelfde functies worden in de V.S. bezet door mensen met een vierjarige universitaire opleiding plus daarna veelal nog twee jaar Master's degree.

LEIBBRANDT: In Nederland doen we er gemiddeld meer dan acht jaar over.

DE MOOR: Ja, wij staan wat dit betreft helemaal bovenaan. Het is natuurlijk een niet te handhaven systeem. Het gaat om de interne inrichting van je onderwijs: je moet voorkomen dat lange opleidingen

zonder beperkingen kunnen worden ge- volgd. Doe je dat niet, dan dwing je men- sen als het ware om veel langer te stude- ren dan met het oog op de toekomstige werkkring nodig is, maar wel nodig om er op de arbeidsmarkt in relatieve kansen niet op achteruit te gaan.

Verder kan het van belang zijn de band tussen diploma's en functies lossen te ma- ken.

KRUSE: Ik denk dat het bedrijfsleven in tijd kiest voor dat niveau dat onmiddel- lijke aansluiting biedt op de arbeidsplaats die men moet bezetten. Er is thans heel duidelijk een voorkeur voor LBO boven MAVO, voor MBO boven HAVO etc. Men kiest dus niet voor de hoogste oplei- ding maar voor de direct inzetbare op- leiding.

c. *Praktijkgericht onderwijs*

POSTMA: Hier zal ook nog aan de orde moeten komen de vraag of het onderwijs meer dan tot dusver praktijkgericht moet zijn en meer nadruk moet leggen op vak- bekwaamheid, of toch meer de nadruk op de algemene vorming.

PUYLAERT: Ik denk dat vakbekwaam- heid in het beroepsonderwijs natuurlijk ontzettend belangrijk is, maar het mag niet te eng worden uitgelegd. De opleiding zal voldoende breed moeten zijn, zodat de betrokkene niet gebonden is aan één werkkring. Als wij praten met de industrie dan proef ik vaak een houding van: kun je de leerlingen niet precies op dat stra- mien opleiden zodat wij ze direct kunnen inzetten. Onze houding vanuit het onder- wijs is dan: dat doen we toch maar liever niet, de betrokkene zou niet te zeer aan één arbeidsplaats gebonden moeten wor- den.

KRUSE: Maar u kunt het toch ook alle- bei doen. Het stelsel nu is dat de alge-

mene beroepsgerichte opleiding door het onderwijsbestel verricht moet worden en dat de meer specifieke vakopleiding in de bedrijven plaatsvindt. Wat is er voor bezwaar tegen dat naast die algemene beroepsgerichte opleiding binnen het onderwijs een leerling daar desgewenst ook een hele specifieke vakopleiding kan krijgen toegespitst op één bepaalde functie?

OUDSHOORN: Maar is het gevaar daarvan niet dat het onderwijs pas na verloop van tijd kan reageren op nieuwe behoeften in het bedrijfsleven. Dat systeem van de

heer Kruse zou veel te langzaam werken.

DAVIDSE: Dat neemt niet weg dat het element handvaardigheid thans binnen de onderwijsinstellingen te zeer wordt verwaarloosd.

POSTMA: Ik dank u voor uw medewerking aan dit gesprek.

